

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

„sötét kerengőkön“ – „a lehető legtarkább világon át“ E.T.A. Hoffmann *Az ördög bájitala* című regényének vizsgálata a hasonmás motívum és a tér aspektusának fokozott figyelembevételével

Paksy Tünde

Témavezető: Dr. habil. Kovács Kálmán

DEBRECENI EGYETEM
Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2019.

A dolgozat tárgya és a kutatási eredmények áttekintése

A disszertáció témája E. T. A. Hoffmann egyik kevésbé kutatott műve. *Az ördög bájitala. Medardus barát, kapucinus szerzetes hátrahagyott feljegyzései*¹ című regényt sokáig éppen trivialisága okán nem tekintették irodalomtudományos szempontból releváns kutatási témának, így csak lassacskán került az irodalomtudomány látókörébe, ami nagyjából az 1960-1970-es évekre tehető. A kutatásokat pszichológiai témák iránti érdeklődés motiválta és az örület motívumára fókuszáltak, amely Hoffmann elbeszéléseiben visszatérő téma, valamint a főhős identitásának és fejlődésének kérdését feszegették, de kitértek a fejlődés- illetve nevelődési regény, valamint a romantikus rémregény műfaji hagyományaira is. Részben az ez irányú kutatások vezettek arra a felismerésre, hogy *Az ördög bájitala* azáltal, hogy az izgalmas cselekményt szokatlanul mély pszichológiai ábrázolással párosítja, meghaladja a triviális rémregény műfaji hagyományait.² Nem utolsó sorban ez a felismerés tette a művet egyre vonzóbb kutatási témává.

Időközben számos tanulmány született, amelyben a regény átfogó interpretációjára vagy valamely aspektusának értelmezésére kerül sor, illetve valamely nagyobb összefüggés keretében *Az ördög bájitalára* is részletesen kitérnek. Általánosságban megállapítható, hogy a műre a XX. század első felében kialakult és mind a mai napig fennálló pszichológiai érdeklődés irányította rá a figyelmet. Elsőként Ernst Jentsch foglalkozott vele behatóbban az 1906-ban a *Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift* című szaklapban megjelent *Zur Psychologie des Unheimlichen* (A kísérteties pszichológiájáról) című tanulmányában. *Az ördög bájitala* valamint a *Nachtstücke* (Éji darabok) pszichológiai és/vagy pszichoanalitikus olvasataira azonban Sigmund Freud *Das Unheimliche* (A kísérteties) című tanulmánya bírt a legnagyobb

¹ A disszertációban az alábbi kiadvány szerint idézem a művet: *E.T.A. Hoffmanns sämtliche Werke in sechs Bänden*. Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag, 1985ff. Bd 2/2: Die Elixiere des Teufels. Werke 1814-1816. Hgg. von Hartmut Steinecke unter Mitarbeit von Gerhard Allroggen. Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag, 2007. Magyarul az alábbi két fordításban olvasható a regény: Hoffmann, E.T.A.: *Az ördög bájitala a kapucinusrendi Medardus barát hátrahagyott feljegyzéseiből*. Ford.: Kolozsvári Grandpierre Emil. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft, 1998. és *E.T.A. Hoffmann válogatott művei*. Szerkesztette: Horváth Géza. 4. kötet: Hoffmann, E.T.A.: *Az ördög bájitala. Medardus barát, kapucinus szerzetes hátrahagyott feljegyzései*. Ford. Horváth Géza. Budapest: Cartaphilus Könyvkiadó, 2008. Jelen írásban ez utóbbi, vagyis a Horváth Géza féle fordítás alapján idézem a művet. Oldalszámok zárójelben közvetlenül az idézet után Hoffmann IV. rövidítéssel.

² V.ö. Nehring, Wolfgang: Gothic Novel und Schauerroman. Tradition und Innovation in Hoffmanns Die Elixiere des Teufels. *E.T.A. Hoffmann-Jahrbuch*, 1 (1992), S. 36-47; Steinecke, Hartmut: *Die Kunst der Fantasie. E.T.A. Hoffmanns Leben und Werk*. Frankfurt/Main, Leipzig: Insel. 2004.

hatással, ez alapozta meg a pszichológiai és pszichopatológiai értelmezések hosszú sorát.³ Szintén fontos kérdés nemcsak *Az ördög bájitala*, de Hoffmann számos más elbeszélése kapcsán is, hogyan kapcsolódik az elbeszélés a szerző korának meghatározó tudományos diskurzusaihoz. Walter Hinderer pl. az álom és az örület meghatározó diskurzusait és azok hatását vizsgálja Hoffmann műveire, Lindner Henriett pedig a kor lélektani műveinek lenyomatát vizsgálja Hoffmann elbeszéléseiben.⁴

A kutatások másik fontos aspektusa az identitás kérdése, amely két eltérő kutatási vonalat határoz meg. Egyrészt, a fejlődésregény kontextusában vizsgálták a művet⁵, ezen műfaji hagyományok kihatását *Az ördög bájitalára* az újabb kutatások azonban nemcsak megkérdőjelezik, de egyenesen cáfolják. Már Freud rámutatott a kísértetiesről szóló tanulmányában az ismétlődések fontosságára a regényben, az újabb szakirodalom pedig olyan alapvető szerkesztési elvként tekint rá, amely nemcsak Medardus (élet)útjára, hanem az egész elbeszélésre kiterjed.⁶ Ezen értelmezések ezáltal szöges ellentétben állnak a korábbi, a fejlődésregény felőli olvasatokkal és cáfolják, hogy a főhős a regény során bármiféle fejlődésen menne keresztül. Másrészt a hasonmás-motívummal szoros összefüggésben vizsgálták az identitás kérdését a regényben, így pl. Natalie Reber.⁷

³ Az újabb kifejezetten pszichológiai és pszichopatológiai irányú kutatások közül az alábbi munkákat érdemes kiemelni: Reuchlein, Georg: *Bürgerliche Gesellschaft, Psychiatrie und Literatur. Zur Entwicklung der Wahnsinnsthematik in der deutschen Literatur des späten 18. und frühen 19. Jahrhunderts*. München: Fink. 1986, és Weinholz, Gerhard: *Psychologie und Soziologie in E.T.A. Hoffmanns »Die Elixiere des Teufels«*. Essen: Verl. Die blaue Eule. 1990. Valamint azok a tanulmányok is figyelemre méltóak, amelyek alapvetően nem pszichológiai kontextusban íródtak, de ezen aspektusokra is kitérnek: pl. Harnischfeger, Johannes: *Das Geheimnis der Identität. Zu E.T.A. Hoffmanns Die Elixiere des Teufels. Mitteilungen der E.T.A. Hoffmann-Gesellschaft* 36 (1990) S. 1-14. és Kremer, Detlef: *Die Elixiere des Teufels. Nachgelassene Papiere des Bruders Medardus, eines Kapuziners (1815-1816)*. In: Ders. (Hg.): *E.T.A. Hoffmann. Leben – Werk – Wirkung*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2009. S. 144-160.

⁴ V.ö. Hinderer, Walter: *Die poetische Psychoanalyse in E.T.A. Hoffmanns Roman Die Elixiere des Teufels*. In: Neumann, Gerhard; Bormann, Alexander (Hg.): *Hoffmanneske Geschichte: zu einer Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2005. S. 43-76. és Lindner, Henriett: *„Schnöde Kunststücke gefallener Geister“ E.T.A. Hoffmanns Werk im Kontext der zeitgenössischen Seelenkunde*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2001.

⁵ Pl. Magris, Claudio: *Die andere Vernunft*. Königstein/Ts.: Hain. 1980.

⁶ V.ö. Freud, Sigmund *Das Unheimliche*. In: Ders. *Studienausgabe*. Hgg. von Alexander Mitscherlich, Angela Richards und James Strachey. Bd. IV. *Psychologische Schriften*. Frankfurt/M.: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1982. S. 241-274.; Kremer, Detlef: *Die Elixiere des Teufels. Nachgelassene Papiere des Bruders Medardus, eines Kapuziners (1815-1816)*, 150; 154 pp.

⁷ V.ö. Reber, Natalie: *Studien zum Motiv des Doppelgängers bei Dostojewskij und E.T.A. Hoffmann*. Gießen: Wilhelm Schmitz. 1964.

Célkitűzések és módszerek

Az ördög bájitala igen bonyolult és komplex regény, főként a szétágazó, több szálon futó és több szinten zajló cselekmény valamint a számos motivikus ismétlődés, a visszatérő tematikus elemek, az alakok és színhelyek megsokszorozódása és nem utolsósorban a bonyolult elbeszélésmód miatt. Ez utóbbi a számos beágyazott történet, a váltakozó elbeszélői szintek, elbeszélők és elbeszélői magatartás, az elbeszélő hitelességének megkérdőjelezhetősége és a lineáris elbeszélés menetének visszatekintések általi megtörése, stb. formájában érhető tetten. Ebből fakad, hogy a disszertáció több célt tűz ki. Habár ez a komplexitás korántsem egyedi Hoffman elbeszéléseinél, *Az ördög bájitala* esetében azonban a szokásosnál is figyelmesebb, erősen szövegkövető olvasatot tesz szükségessé. A regény egyes elemei ugyanis, mind az elbeszélő történet mind a történetmondás szintjén, többszörösen kapcsolódnak egymáshoz és nem egyszerű feladat az így létrejött viszonyok és viszonyrendszerek nyomon követése, leírása. Ebből kifolyólag a szakirodalomban itt is ott is kisebb pontatlanságok jelennek meg, úgymint egyes részletek figyelmen kívül hagyása, téves beillesztése az időrendbe, vagy hibás hozzárendelése valamely szereplőhöz. Ez is a szoros szövegkövető olvasat kidolgozásának szükségességét igazolja. **A dolgozat első célkitűzése** tehát egy nagyon részletes, szövegkövető elemzésben áll, amely különböző aspektusokból vizsgálja a különböző ismétlődéseket és variánsokat a történetben és azok egymáshoz való viszonyának tisztázására törekszik. Ez az elemzés alapvetően Genette *Die Erzählung* című átfogó narratológiai modelljét követi, abban a formában, ahogyan Orosz *Identität, Differenz, Ambivalenz* című munkájában modifikálta és sikeresen alkalmazta Hoffmann elbeszéléseire.⁸

A disszertáció második célkitűzése a regényben sokfelé ágazó, motívumhálónak bővülő hasonmás-motívum minél teljesebb leírásában áll. A vizsgált műben az egyes szereplőket, különösen a családtagokat egyrészt azonos, vagy hasonló nevük köti össze, leggyakrabban a Francesco névváltozatai, mint pl. Franz illetve Franciskus. Másrészt gyakran a külsejük feltűnő hasonlósága, így Medardus és féltestvére Viktorin esetében, harmadrészt pedig a szerelem/szeretet, a bűn, a vezeklés és az örület motívuma valamint számos variációjuk hozza létre a hasonmás-viszonyokat. Így például a szerelem/szeretet motívuma két végletben jelenik meg, amelyek a szexualitás, szexuális erőszak, vérfertőzés illetve az önmegtartóztatás, és a szerelem tárgyának platói imádata és tisztelete. Míg ennek a motívumnak a kibontása kizárólag

⁸ Vö. Orosz, Magdolna: *Identität, Differenz, Ambivalenz. Erzählstrukturen und Erzählstrategien bei E.T.A. Hoffmann*. Frankfurt/M. u.a.: Peter Lang. 2001, bes. S. 55-56. Magyarul U.ő: „Az utánczolt idegen nyelvű kézírás”. *Mű és műalkotás E.T.A. Hoffmann elbeszéléseiben*. Budapest: Gondolat, 2006.

a családtagokra korlátozódik, az örület motívuma már éppúgy kötődik Medardushoz és hozzátartozóihoz, mint a családon kívül álló szereplőkhöz. A szereplők között kirajzolódó számos közvetlen és közvetett kapcsolat a hasonmás-motívum különböző változatait hozza létre. A különböző hasonmás-viszonyok leírásánál egyrészt Frenzel hasonmás-definíciójára támaszkodom, aki két alaptípust különböztet meg. Az egyik a szorosabb értelemben vett, személyesen megjelenő hasonmás, amikor „a hasonmás-viszony két személy fizikai hasonlóságán alapul [...] két egymás mellett fellépő, egymást akár kölcsönösen kiszorító alak”⁹ formájában. A másik az úgynevezett fantom-hasonmás, akinek legalábbis megkérdőjelezhető az elbeszélésen belüli létezése, mert pl. csak a szereplők álmaiban vagy hallucinációiban jelenik meg, anélkül, hogy létezését más forrásból megerősítenék. Mivel azonban *Az ördög bájtalában* nemcsak ez a két alaptípus és kombinációik jelennek meg, szükséges volt a Frenzel féle definíciót kiegészíteni Orosz tágabban értelmezett alakmásmotívum¹⁰ fogalmával, aki külön típusként írja le a strukturális alakmásokat és olyan alakokat ért alatta, „akik egymást funkcionálisan helyettesíthetik”.¹¹ Szintén Orosztól átvett fogalom a virtuális alakmás vagy alakmás-projekció, amely „az alakmásmotívum és olyan jelenségek között [mutat szoros kapcsolatot], mint az automata ember, a tükörkép, az árnyék, a képmás és az álmkép.”¹²

A disszertáció harmadik célkitűzése a tér aspektusának szisztematikus vizsgálata. A térrel kapcsolatos irodalomtudományi szakirodalom alapján a következő módszer kristályosodott ki *Az ördög bájtalának* vizsgálatára. Az elemzések kiindulópontját a regényben ábrázolt tér leírása képezi. A tér elemeinek megnevezésekor Dennerlein terminológiáját követem.¹³ A térbeli adottságok két aspektusból telítődnek jelentéssel. Egyrészt a topográfiai és topológiai jegyeken túl számos egyéb kulturálisan vagy egyénileg meghatározott jelző és érték társul hozzájuk, amelyek közvetlenül szemantizálják a térelemeket. Másrészt ezek a terek illetve térelemek egyben a szereplők környezetévé, az események színhelyévé is válnak, amelyek jellegzetességei közvetett módon visszahatnak az adott térelem szemantikájára. Nem utolsósorban annak függvényében is rendelődhetnek specifikus szemantizációk az egyes térelemekhez, hogyan kezeli őket az elbeszélő a történetmondás szintjén. Ezért jelen dolgozatban a színhelyek leírása mindig a hozzájuk kapcsolódó tematikus elemekkel és a

⁹ Frenzel, Elisabeth: *Motive der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte*. Stuttgart: Kröner. 1999, 94. Az idézetet saját fordításomban közlöm.

¹⁰ A német Doppelgänger kifejezést Orosz magyarul alakmásnak nevezi. Én a tágabb értelmezést implikáló hasonmás kifejezést használom rá, így fordítom magyarra Frenzel fogalmait is, ahol viszont Orosz terminológiáját használom, ott megtartottam az általa használt kifejezést. V.ö. Orosz: *Az utánczott idegen nyelvű kézírás*, 39 pp.

¹¹ Orosz: *Az utánczott idegen nyelvű kézírás*, 39.

¹² Orosz: *Az utánczott idegen nyelvű kézírás*, 40.

¹³ V.ö. Dennerlein, Katrin: *Narratologie des Raumes*. Berlin; New York: de Gruyter 2009.

bennük fellépő szereplőkkel együtt történik. A leíraskor mindig figyelembe veszem és reflektálok az elbeszélő térkezelésének aspektusát is. A színhelyek leírását a szereplők által térben megtett útvonalak, vagyis a topográfiai szinten zajló mozgás elemzése követi, majd az egyes elemeket Orosz Hoffmann irodalmi elbeszéléseire vonatkozó tértipológiájával is összevetem. A következő lépés a szemantikai mezők leírása, amely az előfeltétele annak, hogy összehasonlíthassam a topológiai jegyeket a topográfiai és a szemantikai szinteken, különös tekintettel a határátlépésekre. Ezen vizsgálatok elméleti háttérét Lotman¹⁴ és Renner¹⁵ határátlépés-elméletei biztosítják. Vizsgálódásaim középpontjában az a kérdés áll, hogyan vezethető le a szövegből az absztrakt szemantikai tér. A lotmani értelemben térként értelmezett irodalmi szöveg lényegesen több, mint csupán a szemantizált topográfiai elemek összessége. Lotman definíciója szerint a tér

»azon homogén elemek (jelenségek, állapotok, funkciók, szereplők, változók értékei és más hasonló) összessége, amelyek között szokványos térbeli relációkhoz (egybefüggőség, távolság stb.) hasonlatos viszonyok állnak fenn. Ha az elemek adott összességét térként szemléljük, ezen elemek minden egyéb tulajdonságától eltekintünk, kivéve azokat, amelyeket az elgondolt térszerű viszonyok definiálnak.«¹⁶

Ez azt jelenti egyben, hogy az elbeszélésben ábrázolt tér vizsgálata önmagában nem elegendő a szemantikai tér leírásához. Igen jól megvilágítja ezt, ha Medardus esetében nemcsak a szakrális és profán helyeken keresztül vezető útját vizsgáljuk, hanem azt is figyelembe vesszük, mikor cselekszik összhangban azokkal az értékekkel, amelyeket kapucinus szerzetesként képviselni hivatott és mikor tér el azoktól. Az ábrázolt tér szemantizálása, a szereplők topográfiai határátlépéseinek figyelemmel követése tehát csupán az első lépés a szemantikai mezők rekonstrukciójakor, amelyet még számos további követ.

Eredmények

a) Az az általánosan elfogadott szövegértelmezés pontosítása

Az első lépésként elkészített részletes, szövegkövető elemzés az általános szövegértelmezést három fontos kiegészítéssel pontosítja. Az ismétlődések és megkettőzödések szempontjából főként az alábbi jelenségek tűnnek fel: Medardus és Viktorin párosa; a Medardus

¹⁴ Lotman, Jurij M.: *Die Struktur literarischer Texte*. München: Fink. 1993.

¹⁵ Renner, Karl Nikolaus: *Der Findling. Eine Erzählung von Kleist und ein Film von George Moorsee. Prinzipien einer adäquaten Wiedergabe narrativer Strukturen*. München: Fink. 1983.

¹⁶ Lotman: *Die Struktur literarischer Texte*. 312. Az idézetet saját fordításomban közlöm.

– Viktorin – Bel Campo szereplősor; a B-i és a Róma melletti kapucinus kolostorok, mint megkettőzött térelemek; a két példányban fellelhető szent Rozália oltárkép valamint a jelentőségteljes színhelyek visszatérése a Rómába és vissza vezető út során. A szövegelemzés által feltárt kiegészítések olyan részletekre vonatkoznak, amelyek által egyrészt tovább árnyalható a megkettőződés visszatérő alakzata, másrészt további interpretációs lehetőségeknek nyitnak utat. Az első kiegészítés több olyan kellékre és térelemre vonatkozik, amelyek között szoros összefüggés áll fenn. Abban a levélben, amelyet Aurélia az apátnőhöz ír a B-i kapucinus kolostor templomán kívül említést tesz egy másik kapucinus templomról is a székes fővárosban, Aurélia családjának ottani háza közvetlen közelében. Ez a színhelye Aurélia gyónásának, amikor megvallja szerelmét gyóntatója iránt, mikor abban Medardust véli felismerni, aki a gyónás után azonban már nem is Medardusnak tűnik. Mivel Medardus, mint a történet elbeszélője ezt a gyónást közvetlenül összekapcsolja azzal, amikor az idegen nő gyónását hallgatta meg, a kevésbé figyelmes olvasó azt is hihetné, hogy a két gyónás tkp. egy és ugyanaz, vagyis az, hogy a két szereplő kölcsönösen fellobbantja egymásban a szerelem lángját, csupán a ‚véletlen‘ műve lenne. A jelenet értelmezése szempontjából azonban fontos mozzanat, hogy egy megkettőzött jelenettel állunk szemben, a szereplők nem egymás, hanem valaki más társaságában élték meg két különböző helyen zajló gyónás formájában nagyjából ugyanazt. Így annak függvényében, milyen kontextusban olvassuk a regényt, ez a tény akár telepatikus kapcsolatként, magnetikus/delejező befolyásolásként, felsőbb hatalmak közbeavatkozásaként, stb. is értelmezhető.

Szintén a kapucinus kolostorokkal függ össze a második pontosítás, amely a Rozália-ábrázolások megsokszorozására vonatkozik. A vonatkozó kutatásokban újra és újra felvetődik a megkettőzött oltárkép, az eredeti és a másolat kérdése, mégpedig egyértelműen a Francesco, az agg festő által festett kétértelmű oltárképre vonatkoztatva, amelyen szent Rozáliát buja Vénuszként ábrázolta. Eredetileg a Róma melletti kapucinus kolostor megrendelésére készült a kép, amelyet később azonban eladtak a B-i kapucinus kolostornak, helyére pedig egy másolat került. Ez a csere részben magyarázattal szolgál Medardus hirtelen fellángoló, heves nemi gerjedelmére. Egy harmadik, ettől eltérő szent Rozália-ábrázolás a székes fővárosbeli kapucinus templomhoz kapcsolódik és szorosan összefonódik Aurélia sorsával. Míg serdülő korában az eredeti oltárképhez hasonlóan egyszerre van jelen személyében a szűziség és az érzékiség, a történet végén szent Rozália egyfajta megtestesülésévé válik, amit egyrészt az jelez, hogy vörös ruháját – ilyet visel szent Rozália az agg festő kétértelmű ábrázolásán –

fehérre cseréli – mint a székes fővárosbeli kapucinus templom oltárképén –, másrészt az, hogy mártírhálált hal.

A harmadik pontosítás egy kellékre, arra a kis késre vonatkozik, amely hol Medardusnál, hol Viktorinnál tűnik fel. Ez valószínűleg az a fegyver, amellyel Medardus apja Johann herceget meggyilkolta, majd amit Medardus, miután megörökölt, saját állítása szerint, már gyermekkorától mindig magánál tartott. Először akkor tesz említést róla, amikor Euphémie meggyilkolására készül, végül azonban Hermogen életét oltja ki vele. Miután elmenekül a kastélyból, továbbra is magánál tartja és a kereskedővárosban ezzel támad az agg festőre. Amikor a főerdész elmeséli az örült szerzetes – alias Viktorin – történetét, ő is említ egy kis kést, amellyel a szerzetes megtámadta őt és legényeit. Mivel ez időben nagyjából egybe esik azzal, amikor Medardus F. báró kastélyában, majd a kereskedővárosban tartózkodott, arra kell következtetnünk, hogy nem egy, hanem legalább két ilyen kés létezik. Ez a tény azt a kést is más fényben tünteti fel, amelyet Medardus várbörtönbeli fogsága idején az inge alatt fedez fel, és annak bizonyítékként értelmez, hogy a padlót megbontva cellájába hatoló félmeztelen hasonmása nem lehetett pusztán lázálom, hiszen a kést tőle kapta. Figyelembe véve Medardus megrendült lelki és fizikai egészségét, ez a következtetése igencsak vitatható.¹⁷

b) A hasonmás-motívumháló leírása

A dolgozat második célkitűzése a sokrétű motívumháló minél teljesebb leírása. A motívum ilyen mértékű jelenlétére utaltak már a szakirodalomban, ám leírása ez idáig nem történt meg. A disszertációban Frenzel és Orosz hasonmás- illetve alakmásmotívum-fogalmaira alapozva kerültek bemutatásra *Az ördög bájitalában* a perszonális és a fantom hasonmás, valamint a strukturális és a virtuális alakmás-viszony. Ezen kívül részletesen kifejtettem az egyes szereplők különböző hasonmás-kapcsolatait. Kiderült, hogy az egyes alakok többszörös és többféle hasonmás-kapcsolatban is állhatnak egymással. Viktorin pl. egyszerre perszonális és fantom hasonmása Medardusnak, alakját és hasonmás-viszonyát a történet során ismeretei függvényében mind Medardus mind az olvasó számos alkalommal újra vagy átértelmezi, ennek ellenére nincs úgymond végső igazság, Viktorin nem ez vagy az, hanem egyszerre ez is és az is illetve se ez se az. A nagyszámú és sokrétű hasonmás-kapcsolatok középpontjában Medardus áll, aki egy személyben a történések alanya, az elbeszélés tárgya és az elbeszélő maga. Egyrészt ő rendelkezik a legtöbb hasonmás-kapcsolattal, másrészt elbeszélőként tulajdonképpen ő maga

¹⁷ Részletesebben kifejtve a disszertáció 2.3.1. fejezetében

konstruálja meg a szereplők közötti hasonmás-viszonyokat (is). Különösen jól érzékelhető ez olyan esetekben, mint pl. az apátnő és a hercegné hasonmás-kapcsolata. Ezt a hasonmás-viszonyt először is a két nővér feltűnő külső hasonlósága alapozza meg, majd ehhez társul az azonos erkölcsi felfogás, végül hogy felváltva vannak jelen Medardus életében. Medardus mindkét szereplőt szigorú erkölcsi instanciaként értelmezi, ami egyben azt is jelenti, hogy életútjának különböző szakaszaiban illetve a különböző szemantikai mezőkön belül (az apátnő a szakrális, míg a hercegné a világi térhez köthető) a két szereplő azonos funkcióval bír, amennyiben tettei reflektálására ösztönzik. Ebben az értelemben erősen emlékeztet Hoffmann sokat idézett, 1809. november 6-i naplóbejegyzésére: „Egy sokszorosító prizmaként képzelem el az éneket – minden körülöttem mozgó alak egy én és én bosszankodom mindazon, amit megtesznek és amit nem.”¹⁸ Mintha a nemzetség számos tagja egyetlen alakot tükrözne vissza egy törött tükörben, amelynek szilánkjai az eredeti képet számos torz vetületben adják vissza, az eredeti kép kontúrjait is megtörve egyben.

c) A tér aspektusa

A dolgozat legfőbb célja a tér aspektusának két különböző szinten történő beható vizsgálatában állt, egyrészt a történet aspektusaként kezelve másrészt absztrakt szinten, a szemantikai mezők formájában. Először a számos színhely topográfiai leírása történt meg. Ezek főként Medardus életútját követték. Mivel azonban az egyes színhelyeket a különböző szereplők részben eltérő időpontokban objektíve másként vagy szubjektíve eltérő módon érzékelhetik, szükséges volt az eltérő ábrázolások bevonása valamint az egyes helyszínek és a hozzájuk kapcsolódó motívumok figyelembe vétele is. Ennek elsődleges célja az volt, hogy megállapíthassuk mennyiben lehetséges az elbeszélésben megjelenő konkrét terekből, vagyis a topográfiai szintről az absztrakt szemantikai terekre következtetni. Ebben az összefüggésben vizsgáltam a szereplők mozgását is a topográfiai szinten. A történet topográfiai szintjének vizsgálata korábban figyelmen kívül hagyott kapcsolatokat mutatott ki bizonyos topográfiai elemek között. Levezetésre került, hogy az apátnő és a hercegné esetében a szereplők szintjén bevezetett hasonmás-kapcsolatot a topográfiai szinten megerősíti Medardus útja azáltal, hogy a Rómába vezető úton csak a székes fővárost, míg visszafelé csak a ciszterci kolostort érinti. A Viktorin és Bel Campo között fennálló strukturális alakmás-kapcsolat is akkor rajzolódik ki világosan, ha követjük a szereplők mozgását a térben. Mindkét szereplő az örület bizonyos formáját képviseli és Medardus eltérő, egymást váltó kísérőivé lesznek, miután távozik a

¹⁸ E.T.A. Hoffmanns sämtliche Werke in sechs Bänden. Bd. 1, 375. Az idézett szakaszt saját fordításomban közlöm.

kolostorból. Végül bemutatásra került, hogyan szemantizálható a szereplők mozgása a topográfiai szinten.

A dolgozat harmadik célkitűzése egyben az is volt, hogy meghatározza a regény szemantikai mezőit és leírja, hogyan mozognak, mozdulnak el a szereplők ezen a szinten. A szemantikai mezők meghatározása egyrészt a regény tematikája és motivikája, másrészt a topográfiai elemek szemantikai potenciálja alapján történt. Az elemzések során először három szemantikai egység rajzolódott ki egyértelmű hierarchia nélkül. Megnevezésükkor egymással ellentétes fogalompárokat alkalmaztam, amelyek már eleve implikálják a Lotman elméletében tételezett határvonalat. *Az ördög bájitala* három meghatározó szemantikai tere a következő: *szerezeti vallásosság vs. világiság; szenvedélyes vs. önmegtartóztató szerelem és örület vs. normalitás*. A szerelem szemantikai mezeje esetében láthatóvá vált, hogy szoros összefüggésben áll a másik két szemantikai egységgel.

Az ördög bájitalának Lotman és Renner határátlépés-elméleteire alapozott vizsgálata arra is lehetőséget nyújtott, hogy ellenőrizzük Renner azon tézisé, amely szerint a határátlépés a topográfiai és a szemantikai szinten általában párhuzamosan történik. A dolgozat különböző példákon keresztül szemlélteti, hogy ez csupán egy a számos lehetőség közül. Így Medardus kapucinus szerzetessé avatása esetében pl. egyszerre történik topográfiai és szemantikai határátlépés, más esetekben ugyanakkor, mint pl. a világi vendégek fogadása a B-i kapucinus kolostorban, nem jár szemantikai határátlépéssel a topográfiai. Ezen kívül vannak olyan térelemek, mint pl. a cisztercita kolostor előtti nagy rét, amely hol a szakrális, hol a profán tér részét képezi, attól függően, milyen „szemantikai jelzés” (pl. harangszó) van érvényben. A relikviakamra példáján és a bájital szemantizálási lehetőségein keresztül rámutattam, hogy ugyanazon jelenség az adott szereplők és szituációk valamint azok jelzőinek függvényében jelenthet szemantikai szempontból határátlépést, semmiféle határátlépést vagy az adott szereplő elmozdulását a hozzárendelt szemantikai mezőn belül. Így pl. Cyrillus testvér esetében nem jelent szemantikai határátlépést, amikor a relikviakamrába lép, mint ahogy Medardus esetében sem, amikor átveszi a relikviák feletti felügyeletet, amikor azonban azzal a szándékkal megy a relikviatárba, hogy megkóstolja a bájitalt, az már szemantikai határátlépésként értelmezendő.

A továbbiakban azt vizsgáltam, milyen összefüggésben állnak fenn a *szerezeti vallásosság vs. világiság* és az *örület vs. normalitás* szemantikai terei valamint a gög és a szerelem motívumai között. A *szerezeti vallásosság vs. világiság* szemantikai mezőjén belül a gög és a szerelem ösztönzik Medardust a szemantikai értelemben vett elmozdulásra illetve mozgásra. A

gőg elmozdítja a *szerzetesi vallásosság* terén belül, míg a szerelem hatására átlép a *szerzetesi vallásosság* teréből a *világi* térbe. Az *őrület* vs. *normalitás* szemantikai terében először Medardus gőgje vezet a határátlépéshez, amely később változó gyakorisággal ismétlődik hol az egyik, hol a másik irányból, egyfajta ingaszerű mozgást hozva létre a határvonal felett. Rámutattam továbbá, hogy Medardus egyfajta három dimenziós szemantikai térben írja le mozgását, amelyet rendszerint saját felülemelkedéseként, mások meghaladásaként fog fel, míg az olvasó szintje felől nézve ez a mozgás sokkal inkább két dimenziós térként, vagyis síkként írható le és a szerzetesei vallásosság terének központja felől a szemantikai mező határa felé haladó mozgásként értelmezhető. Ez is az oka annak, hogy a Medardus által tételezett értelmezési keret, amely a *szerzetesi vallásosság* vs. *világiság* illetve a *szakrális* vs. *profán* szemantikai terében rajzolódik ki, az olvasó szintjén felülíródik és áttevődik az *őrület* vs. *normalitás* szemantikai terébe.

Végezetül a szereplők szemantikai térben tett mozgásának leírására került sor. Itt szükséges volt hangsúlyozni – különösen Medardus esetében – a határátlépés folyamatszerűségét. Medardusnál a *szerzetesi vallásosság* vs. *világiság* esetében valós határátlépés figyelhető meg a *szerzetesi vallásosság* mezőjéből a *világiságéba*, majd a történet végén a határvonal újbóli átlépése, vagyis visszatérés az eredeti szemantikai mezőbe. Utolsó lépésként azokra a topológiai alakzatokra tértem ki, amelyek szimbolikus jelentéssel bírhatnak és rámutattam, hogy Medardus útja a *szerzetesi vallásosság* és a *világiság* szemantikai mezőiben egyrészt egy a kezdőponthoz visszatérő körvonal formájában ragadható meg, másrészt két párhuzamosan futó, két-két szakaszból álló egyenes vonalként, vagyis ugyanazon formáció ismétlődéseként is leírható, amely így semmiféle fejlődést nem implikál.

Nyilvántartási szám: DEENK/8/2019.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Paksy Tünde
Neptun kód: D2UY1X
Doktori Iskola: Irodalom- és kultúratudományok Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10029011

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Idegen nyelvű, hazai könyvrészletek (1)

1. **Paksy, T.:** Facetten des Raumes in E.T.A. Hoffmanns Die Elixiere des Teufels.
In: Studien ungarischer NachwuchsgermanistInnen. Beiträge der ersten gemeinsamen Jahrestagung 2010.. Hrsg.: von Fekete Ágnes, Fenyves Miklós, Komáromy András, ELTE Germanistisches Institut, Budapest, 78-90, 2012, (Budapester Beiträge zur Germanistik, ISSN 0138-905X ; 59.) ISBN: 9789632842462

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (2)

2. **Paksy, T.:** Heterogenität, Duplizität und Fantasie als Aspekte Hoffmanns poetologischer Erzählungen.
Werkstatt. 11, 176-183, 2016. ISSN: 1585-3667.
3. **Paksy, T.:** "Die Instrumente Selbst": Sängerinnen mit tragischem Schicksal in E.T.A. Hoffmanns Erzählungen.
Publ. Univ. Misk. Sec. Phil. 18 (3), 305-316, 2014. ISSN: 1219-5448.

Idegen nyelvű konferencia közlemények (2)

4. **Paksy, T.:** Verkettungen und Verzweigungen: Über das Doppelgängermotiv in E. T. A. Hoffmanns Roman: Die Elixiere des Teufels.
EKF Tud. Közl., Ger. Stud. 10, 45-53, 2016. ISSN: 1787-0151.
5. **Paksy, T.:** "Frau Welt": das Aufleben eines mittelalterlichen Motivs in E.T.A. Hoffmanns Die Elixiere des Teufels.
Publ. Univ. Misk. Sec. Phil. 16 (3), 71-81, 2011. ISSN: 1219-5448.

További közlemények

Idegen nyelvű, külföldi könyvrészletek (3)

6. **Paksy, T.:** Schlemihl - Spikher - Hoffmann: Ein Beitrag zur intertextuellen Vor- und Nachleben von E.T.A. Hoffmanns Die Abenteuer der Sylvester-Nacht.
In: Netzwerke und Transferprozesse : Studien aus dem Bereich der Germanistik.. Hrsg.: Andrea Bánffy-Benedek, Gizella Boszák, Szabolcs János, Ágota Nagy, Praesens Verlag, Wien, 95-104, 2018. ISBN: 9783706909969
7. **Paksy, T.:** Veränderung und Verwandlung in den Literatureseminaren der Studiengänge Germanistik und Lehramt Deutsch in Ungarn.
In: Sprachen verbinden : Beiträge der 24. Linguistik- und Literaturtage, Brno/Tschechien. Hrsg.: Věra Janíková, Alice Brychová, Jana Veličková, Roland Wagner, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 401-410, 2018. ISBN: 9783830096986
8. **Paksy, T.:** Die Grenzen der Ersetzbarkeit: Über Magda Szabó: Die Tür / Hinter der Tür.
In: Genderbilder aus Ungarn : Ergebnisse der ungarischen Genderforschung. Hrsg.: Erika Kegyes, Ágnes Huszár, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 277-293, 2008. ISBN: 9783830037750

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (2)

9. **Paksy, T.:** Schlemihl - Spikher - Hoffmann: Motivum- és motivációváltások Adalbert von Chamisso, E.T.A. Hoffmann és Jacques Offenbach művei között.
Publ. Univ. Misk. Sec. Phil. 22 (1), 168-176, 2018. ISSN: 1219-5448.
10. **Paksy, T.:** Szabó Erzsébet (szerk.), Új elméletek a narratológiában, Szeged, Grimm, 2010
(Studia Poetica Supplementum III. lingua Hungarica editum).
Filol. Közöny. 57 (3), 304-313, 2011. ISSN: 0015-1785.

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (2)

11. **Paksy, T.:** Lubkoll, Christine/Neumeyer, Harald (Hg.) (2015): E.T.A. Hoffmann-Handbuch. Leben - Werk - Wirkung. Stuttgart: Metzler, 2015, 453 S.
Jahrb. ung. Ger. 2017, 244-249, 2018. ISSN: 1217-0216.
12. **Paksy, T.:** Märchen im medialen Netz: Überlegungen zu gattungstheoretischen Fragen
Acta Germanica (Szeged). 9, 141-146, 1999. ISSN: 1216-9455.

Egyéb folyóiratközlemények (3)

13. Rossbacher, V., ford. **Paksy, T.:** Mészárlás: A közvetett bizonyítékok abécéje : regényrészlet.
Műút. 56 (27), 10-15, 2011. EISSN: 1789-2635.
14. **Paksy, T.:** A változatosság gyönyöre (Ernst Theodor Amadeus Hoffmann: Fantáziadarabok Callot modorában. Lapok egy utazó rajongó naplójából II. Cartaphilus, 2007).
Műút. 58 (11), 86-89, 2009. EISSN: 1789-2635.

15. **Paksy, T.:** A fordításba zárt kimért idő. (Ingeborg Bachmann: A kimért idő, fordította: Adamik Lajos és Márton László, Jelenkor, 2007).
Műút. 53 (5), 79-81, 2008. EISSN: 1789-2635.

Magyar nyelvű konferencia közlemények (1)

16. **Paksy, T.:** "Élő hangszerek": Tragikus sorsú énekesnő-alakok E.T.A. Hoffmann elbeszéléseiben.
Sokszínű Nyelvész. 3 (1), 229-241, 2008. ISSN: 1787-1271.

Idegen nyelvű konferencia közlemények (2)

17. **Paksy, T.:** Das Geflecht von Musikkritik und Literatur. Ein Beitrag zum Verständnis von E.T.A. Hoffmanns Don Juan.
Publ. Univ. Misk. Sec. Phil. 16 (3), 311-316, 2011. ISSN: 1219-5448.
18. **Paksy, T.:** Ein Spiel mit und über Grenzen? Über E.T.A. Hoffmanns Nussknacker und Mausekönig.
Publ. Univ. Misk. Sec. Phil. 15 (3), 429-446, 2010. ISSN: 1219-5448.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2019.01.10.

